

GÖRÖGORSZÁG KONTRA EURÓZÓNA A VÁLTOZÓ VILÁGBAN¹

Artner Annamária²

Összefoglaló

Görögország 2015 első felében megpróbálta új sínre terelni az eurózóna működését. Törekvése kudarccal végződött és bebizonyosodott, hogy az eurózónát létrehozó politikai és gazdasági erők, mindenekelőtt Németország részéről, megingathatatlanul meg vannak győződve álláspontjuk igazáról, és ezt érvényesíteni is tudják. 2015. július 12-én a görög kormány minden eddiginél szigorúbb, az ország függetlenségének teljes feladását jelentő ajánlatot kapott és fogadott el európai hitelezőitől az eurózónában maradásért cserébe. A válság azonban ezzel nem ért véget. A görög adósság fenntarthatatlan és visszafizethetetlen, a görög gazdaság talpra állításához és a szegénység enyhítéséhez adósság-elengedés, élénkítő gazdaságpolitika és új erőforrások kellenek. Az elmúlt hónapok azt bizonyítják, hogy a megoldásra ma az EU, illetve annak vezető hatalma, Németország, nem hajlandó. Az eurózóna fennmaradása csak költségvetési és politikai unióval lehetséges, ami azonban az Európát szétfeszítő ellentétek miatt a legkevésbé sem látszik megvalósíthatónak. Az elmúlt hónapok eseményei reflektorfénybe állították az eurózóna, s így az Európai Unió működőképességének és hatalmi struktúrájának kérdését. A görögök kilépése az euró övezetből kevésbé tenne rosszat Görögországnak, mint az európai integrációnak. E konfliktusban nem egyszerűen Görögország sorsa a tét, hanem az egész európai, sőt globális gazdasági és politikai architektúra.

JEL: F5, F6, H6, O52

Tárgyszavak: eladósodás, Európa, Görögország, válság

Abstract

In the first half of 2015 Greece tried to change the functioning mechanism of the Eurozone. Its endeavour ended in a complete wash-out. The events have proved that the political and economic powers that created the Eurozone decades ago are immovably convinced about their truth and are also able to enforce it. On 12th of July, 2015 the Euro Summit offered a third bailout to Greece in return for an austerity package that is worse than any previous one. The Greek government accepted it being unwilling and unprepared to leave the monetary union. The crisis, however, did not over with that. The Greek debt is unsustainable and cannot be paid back. For this a debt restructuring and partial forgiveness are inevitable. Besides, a counter-cyclical, stimulating economic policy and extra financing are needed in order to lead the Greek economy back on a growing path. The events until now have proved that the EU and its leading power, Germany, are not willing to help this solution. To maintain the Eurozone a fiscal and political union is needed for what the nations of Europe are not prepared yet. The events of the last months have directed the attention to the viability and power structure of the Eurozone and the whole European Union. "Grexit" would be less harmful for Greece than for the European integration. In this conflict not only the fate of Greece, but, even more, the future of the whole European and global economic and political architecture are at stake.

¹ A „Görögország és az eurózóna vitája a változó világban” MTA KRTK Világgazdasági Intézet Kihívások 216. sz., 2015. június aktualizált és bővített változata.

² tudományos főmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet, Budaörsi út 45, H-1112 Budapest, Hungary. Email: artner.annamaria@krtk.mta.hu

Előszó

A görög kontra eurózóna „vitában” megjelenő probléma legalább négyrétegű. Első, felszíníri rétege a görög adósságválság. Második, mélyebb réteget az eurózóna immanens ellentmondásai adják, amelyek megkérdőjelezik a valutaunió hosszabb távon való fenntarthatóságát. A probléma harmadik rétege az európai gazdaság hierarchikus jellege, amelyből Németország mint vezető és diktáló erő emelkedik ki, és határozza meg a régió további gazdasági, politikai fejlődésének mikéntjét. Végül a negyedik réteg az a globális architektúra, amelybe ez az európai helyzet ágyazódik. Ezért a görög válság feltérképezését célozva óhatatlanul a másik három, mélyebb problémakört is érintjük.

A manapság egyébként sem csendes európai közéletet 2015 első felében az kavarta fel, hogy a januárban hivatalba lépő görög kormány új irányba akar terelni az eurózóna, illetve az európai integráció működését. Ez a törekvés teljes kudarccal végződött. A görög fél 2015. július közepén, a valutaövezetből való kilépésének terhe mellett, és a megszorításokat elutasító népszavazás után, kénytelen volt elfogadni egy minden addiginál kedvezőtlenebb, a görög euró-tagságot mélységesen ellenző német pénzügyminiszter, Wolfgang Schäuble által ihletett programcsomagot az eurózóna vezetőitől. Ezzel azonban a görög és vele az euró-válság messze nem oldódott meg. Az elmúlt hónapok eseményei reflektorfénybe állították nemcsak az eurózóna, de az egész globális status quo fenntarthatóságának kérdését is.

A 2015. januári görög parlamenti választásokon kormányra került párt (Sziríza) választási programjának¹ két pillére az adósság-teher enyhítése és a megszorításoknak véget vető keynesiánus gazdaságpolitika beindítása volt. A Sziríza választási programja az államadósság nagy részének leírását tűzte célul egy európai adósság-konferencia keretében, a maradék adósság törlesztésére pedig hosszabb türelmi időt (moratóriumot) szeretett volna kapni. Azt ígérte, hogy visszaállítja a bérek és nyugdíjak vásárlóértékét, a minimálbért visszaemeli a 2008-as szintre, újraépíti a jóléti államot, igazságosabb adórendszer segítségével fellendíti a gazdaságot, két év alatt 300 ezerrel növeli a foglalkoztatottak számát, és a hitelezők által 2010-ben előírt költségvetési programot (az ún. Memorandumot) kormányzásának első napjaiban felváltja saját Nemzeti Újjáépítési Programjával, tekintet nélkül a hitelezőkkel folytatott tárgyalások kimenetelére. Mindebből lényegében semmi nem lett, leszámítva azokat a sürgősségi intézkedéseket, amelyek a legnehezebb helyzetben lévő embereken segítettek (pl. lakhatás, étel, áramszolgáltatás biztosítása a legszegényebbek számára), s amelyek jó részének visszavonására kényszerült a görög kormány 2015 júliusában.

Az elmúlt hónapok azt bizonyítják, hogy a Sziríza által elképzelt, szociáldemokrata típusú programot még csak részlegesen sem lehet megvalósítani a mai EU-ban, elsősorban Németország ellenállása miatt. A hitelezőkkel (az IMF, az Európai Unió és az Európai Központi Bank – a „trojka” vagy „intézmények”) folytatott tárgyalások napirendjén az adósságátstrukturálás, adósság-elengedés, moratórium egy pillanatig sem szerepelt, a vita kezdetektől fogva a költségvetést érintő további egyenlegjavító intézkedésekről folyt. Bár a görög kormány folyamatosan hátrált, az álláspontok lényege változatlan és egymással kibékíthetetlenül ellentétes maradt, mígnem kompromisszum helyett végül az eurózóna (Németország) álláspontja aratott teljes győzelmet.

A probléma gyökere, mint azt az aranystandard, sőt a dollár aranyparitását rögzítő Bretton Woods-i rendszer is bizonyítja, maga a közös, illetve „külsőleg” (a kormányt kötelező szerződés által) rögzített értékű valuta. Az ilyen fizetőeszköz a versenyképesebb és versenyképességüket tovább növelni képes gazdaságok – az euró esetében Németország – számára kedvező, a gyengébbek versenyhátrányát viszont növeli, s így felerősíti eladósodási hajlamukat. Ha a gyengébb gazdaság a termelőalapok fejlesztéshez (a termelékenység s így a

versenyképesség növeléséhez) nem kap külső segítséget, a helyzetet csak ún. „belső leértékeléssel”, vagyis a bérek és árak csökkentésével tud segíteni, ami recessziót és társadalmi feszültségeket okoz. Az ilyen ország csapdahelyzetbe kerül, amelyből végső soron csak a valutaövezet elhagyásával és saját valuta bevezetésével kerülhet ki – legyen ez a váltás bármilyen nehéz is.

Az euróövezeti tagság a 2000-es években elősegítette a görög eladósodást, és fizetéképtelenséghez vezetett. Ezt próbálták orvosolni a 2010-től a „belső leértékelést” jelentő megszorító politikával, ami azonban még mélyebb recessziót eredményezett. Így vált a görög adósság fenntarthatatlanná és visszafizethetetlenné, amit azonban Görögország európai hitelezői, mindenekelőtt Németország, a mai napig nem hajlandók – nyíltan – elismerni. Ezzel szemben az IMF szakértői már 2011 októbere óta tisztában vannak az adósság fenntarthatatlanságával, bár ezt csak a 2015 nyarán fogalmazták meg nyilvános dokumentumban.² 2015 júniusában az IMF jelezte, hogy semmilyen további programban nem vesz részt, ha az nem tartalmazza a görög adósság csökkentését. A görög válság kapcsán tehát *a hitelező intézmények között is törésvonalak rajzolódnak ki*, amelyek megkérdőjelezzik, hogy e hitelezők képesek-e, vagy akarják-e továbbra is „kezelni” a görög adósságválságot.

A görög adósság csökkentése egyáltalán nem lenne példa nélküli. Adósság-elengedésre sokszor kényszerültek már hitelezők a történelem során, például az 1980-as években a fejlődő országokkal szemben, vagy 1953-ban, Németországgal szemben, pedig ez utóbbi esetben nem is felelőtlen hitelezésről, hanem a hitleri hadsereg által megszállt területekről való erőszakos „hitelfelvételről” volt szó.

Amennyiben nem kerül sor a görög adósság lényeges csökkentésére most, vagy később, a görög probléma legfeljebb ideiglenesen kerülhet le az újságok címlapjairól, függetlenül attól, hogy Görögország az eurózóna tagja marad-e vagy sem. A megnyugtató megoldás mindenképpen az eurózóna elhagyása, nemcsak Görögország, de a többi perifériás gazdaság számára is.

Napjainkban tehát sokkal több forog kockán, mint Görögország. Nemcsak az eurózóna immanens problémáiról szól a történet, hanem az egész európai, sőt globális gazdasági és politikai architektúra életképességéről, amely e konfliktus kezelésében is, mint cseppben a tenger, megmutatkozik. Ezért tanulságos bemutatni a szembenálló felek közti vitát, a felek álláspontját, azok hátterét és a lehetséges kimeneteket azok valószínű következményeivel együtt.

Az előzmények

Görögország történelmileg függő helyzetű gazdaság, félperiféria, amely 1981-es EU-csatlakozása következtében a centrum „integrált félperifériájává”³ vált. Mind az uniós csatlakozás, mind az euróövezeti tagság fokozta a görög gazdaság nemzetközi kitettségét, s tovább rontotta világpiaci pozícióját. Minoas Koukouritakis számításai szerint az EU-csatlakozás nélkül a görög kereskedelmi deficit 1993-ban mintegy 65 százalékkal alacsonyabb lett volna, s a csatlakozás hatására a görög kereskedelmi hiány növekedésének kumulatív, konstans áron számított értéke 1981 és 1993 között az 1993-as GDP 23,1 százalékával ért fel.⁴

Görögország gazdasági teljesítőképesége és lakosságának szociális helyzete már a 2008-ban kirobbant válság előtt is a rosszabbak közé tartozott az EU-ban. A szegénységi mutatók alapján a kelet-európai tagországok csoportjához volt sorolható, miközben a 25 éven aluli

fiatalok munkanélküliségi rátája és a heti ledolgozott óraszám a legmagasabb, a tartós szegénységben élők aránya a harmadik, a jövedelemegyenlőtlenséget jelző Gini-koefficiens pedig az ötödik legnagyobb volt a(z akkor) 27 tagország közül. És még ez is eredmény a kormányok részéről, amelyek híres-hírhedt „gondatlan gazdálkodását” részben éppen az okozta, hogy a szociális helyzet javítását, a foglalkoztatás növelését (állami munkahelyek teremtését), valamint az infrastrukturális beruházásokat (pl. a 2004-es Olimpiát) lényegében csak hitelekből tudták fedezni. A „gondatlan gazdálkodás” másik oldalán a történelmileg fejletlenebb országokra jellemző szakszerűtlen, túlburjánzó és korrumpált állami bürokrácia mellett, azok hátterében, a nemzetközi gazdaságba ágyazott és a nemzetközi tőkével összefonódott görög gazdasági elitnek tett engedmények állnak, amik miatt az állam adóbevételei messze alulmúlják a lehetőséget. A világ legnagyobb kereskedelmi flottája a görög, de a tengeri kereskedelemről származó profit mindig is különleges adókedvezményeket élvezett, illetve jórészt offshore-ban maradt, s így alig adózott Görögországban. Ugyanakkor az ország csak importból képes biztosítani energiaszükségleteit, miközben számos szigetét csak hajóval lehet megközelíteni, amiket olajjal hajtanak. Az élet fenntartása a szigeteken csak adókedvezményekkel (pl. csökkentett áfával) lehetséges. Mindezekért a görög gazdaság és társadalom egyik legsúlyosabb, történelmileg öröklött sajátossága a kisarányú adóztatás, ami egyrészt a hatalmi érdekekből és korrupcióból, másrészt objektív adottságokból, harmadrészt az alulfejlett országokban mindenütt jelenlévő feketegazdaságból adódik. Az állami bevételek és kiadások közti különbség tehát igen nehezen orvosolható társadalmi-gazdasági-földrajzi tényezők eredménye. Ezért a felhalmozott adósság visszafizetéséhez szükséges, a hitelezők által megkövetelt jelentős és tartós elsődleges költségvetési többlet – és ez különböző mértékben, de általánosan jellemző a (fél)perifériás országokra – *hosszú évtizedekre visszavetné a gazdasági-társadalmi fejlődést és növelné az ország lemaradását és külső függését.*

A történelmileg öröklött strukturális gyengeséget az eurózónába lépés tovább súlyosbította. Az euró értékét (és közvetve kamatát is) a különböző fejlettségű országok teljesítőképességének valamilyen átlaga határozza meg. Ezért az erősek számára a valuta alulértékelt, ami növeli export-versenyképességüket. A gyengék számára viszont túlértékelt, mi rontja exportképességüket, növeli importszámlájukat és a belföldi árakat. Az eurózóna gyengébb, periférikus gazdaságaiban így az infláció üteme meghaladta a centrumét, ami miatt a 2000-es években kedvezőbb volt a perifériákon, így Görögországban is, befektetést eszközölni a viszonylag alacsony euró-kamattal felvett hitelekből. E befektetésekből a legerősebb gazdaságok tőkéje jelentős nyereséget realizálhatott. Miközben a centrumban a megtakarítások nőttek, a perifériák eladósodása felgyorsult.⁵ Az eurózóna belső gyengeségét és a perifériákra gyakorolt káros hatását a 2000-es évek hitelpiaci felfűvődására épülő általános gazdasági boom elleplezte. Még a válság kirobbanásakor is mindenki pénzügyi, illetve adósságválságról beszélt. Jellemző módon sem az eurózóna létrehozásakor, de még a válság első éveiben sem figyelt senki azokra a hangokra, amelyek az eurózóna és a nemzetközi gazdaság mélyen fekvő strukturális bajaira figyelmeztettek. A válság kitörésekor tűzoltás kezdődött, amely e strukturális bajok orvoslása helyett a nagy pénzügyi befektetők megmentésétől és a terheknek a bérből, nyugdíjból, segélyből élőkre hárításától várta a gazdasági konszolidációt. A belső kereslet ilyen visszafogása csak a legversenyképesebb, tehát exportálni tudó gazdaságok esetében nem jár súlyos következményekkel, de a válság és a „belső leértékelés” szükséges mértéke éppen a kevésbé versenyképes perifériákon a legnagyobb.

A 2000-es években mindenütt bekövetkező hitelfelfűvődás Európa déli perifériáin különösen jelentős, s így a rákövetkező válság is mélyebb volt. 2008-ban a görög bankok, s azok (nagy részben francia és német) befektetői is bajba kerültek. A kormány rögvest 28 milliárd

euróval sietett a segítségükre⁶ tőkeinjekció, likviditási támogatás és garanciavállalás formájában. Ezt az állam maga is csak hitelből tudta finanszírozni, növelve saját maga adósságállományát, egy lépést téve saját maga csődje felé.

Hasonló volt a helyzet Írországban 2008-2009 folyamán, ami miatt a szigetország is a nemzetközi intézmények segítségére szorult – vagyis a bankok helyett ment (volna) csődbe, amitől az intézmények mentették meg, amivel megszorítások jártak. Ezek hatására 2010 óta jelentősen nőtt a szegénységgel és kirekesztődéssel fenyegetettek és a súlyos anyagi nélkülözésben élők aránya, fellendült a korábban csak az 1980-es évekre jellemző nettó kivándorlás, s évről évre csökken a természetes szaporulat.

Görögországban, gazdaságának specifikumai miatt, a helyzet még súlyosabb volt. 2009 októberében, amikor választások révén a balközép Pánhellén Szocialista Mozgalom (PASZOK) színeiben Jeórijosz Papandreu ülhetett a miniszterelnöki székbe, kiderült, hogy az államadósság jóval nagyobb, mint addig az Eurostatnak is leadott számok alapján hinni lehetett. Az eladósodás eltitkolásában a 2000-es évek folyamán swap-ügyletek segítségével olyan óriás magáncégek játszottak közre, mint a Goldman Sachs (igaz, hasonló eljárást például Olaszország is alkalmazott más amerikai bankok segítségével). A Goldman Sachs, a JPMorgan Chase és más bankok által kifejlesztett ügyletek mintájára például 2001-ben a görög állam jövőbeli fizetési kötelezettségért cserébe szerzett eurót kiadásai fedezésére úgy, hogy azt nem adósságnak kellett/lehetett feltüntetni. A görög kormány 1 milliárd eurót tudott „kivenni” az adósságállományból (adás-vételként elkönyvelni), a Goldman Sachs pedig kb. 300 millió eurót keresett az ügyleten.⁷ Ebben az időben (1994 és 2002 között) az a Lukasz Papademosz volt a görög nemzeti bank elnöke, aki sikeresen bekormányozta az országot az eurózónába, majd az Európai Központi Bank (EKB) elnökhelyetteseként eltöltött évek után 2011-től Görögország EU által kijelölt miniszterelnökeként vállalta, hogy végrehajtja az előírt megszorításokat.

De térjünk vissza 2009-hez, amikor tehát úgy tűnt, hogy a bankmentés és a „trükközések” miatt a költségvetési hiány valójában a GDP 12,7 százalékára rúg, az államadósság pedig eléri a 262 milliárd eurót, a GDP 115 százalékát. Ekkor indult el Görögország kálváriája.

A szükséghelyzet okán a Papandreu-kormány által felvázolt költségvetési megszorítások nagy terhet raktak alakosságra, ezért heves társadalmi tiltakozást váltottak ki, és így nehezen is haladt bevezetésük. 2010 elején ráadásul újabb csontvázak estek ki a szekrényből, s kiderült, hogy az adósság és a költségvetési hiány még nagyobb. Az ismét korrigált adatok szerint az államháztartási deficit 2009-ben a GDP 13,6 százalékát érte el. Görögország a fizetéseképtelenség határára került. Ezért 2010 májusában a „trojka” (az IMF, az Európai Központi Bank és az Európai Bizottság) 110 milliárd eurós mentőcsomagról döntött. A trojka alkotta meg Görögország számára a hitelhez tartozó, „Memorandum”-nak nevezett konszolidációs tervet is. Ez előírta, hogy mikor, milyen lépéseket kell tenni a költségvetési hiány (így a közkiadások) lefaragása végett, és milyen pénzügyi eredménnyel. Az intézkedések célja az volt, hogy Görögország visszafizesse adósságait. A végrehajtást az IMF háromhavonta ellenőrizte, s az ország ennek függvényében hívhatta le a soron következő hitelrészletet. A Memorandum számos intézményi, elsősorban liberalizációs és – mint a munkaerőpiac esetében is – deregulációs, valamint az adóbehajtás korszerűsítését célzó intézkedés mellett elbocsátásokra, fizetés- és nyugdíjsökkentésre, a munkanélküliségi segély és az egyéb szociális kiadások visszavágására, a forgalmi adó emelésre vonatkozó előírásokat tartalmazott.

A görög kormány több intézkedést végre is hajtott, de az államháztartás szanálására és az adósságszolgálatra ez nem volt elég. Ráadásul az újabb és újabb soron következő megszorító lépéseket heves tiltakozások, sztrájkok kísérték. Így 2011-ben további, immár 135 milliárd

eurós mentőcsomagra volt szükség,⁸ amihez további megszorítások tartoztak. Papandreu miniszterelnök 2011 októberében az újabb „kiigazítási csomagot” népszavazásra akarta bocsátani. Bár a népszavazás tiszta vizet önthetett volna a pohárba úgy a helyzet, mind a teendők tekintetében – feltéve, hogy a lakosságot megfelelően tájékoztatják az alternatívákról –, Európa vezetői részéről hatalmas felháborodás követte a javaslatot, s a miniszterelnöknek azonnal távoznia kellett posztjáról. Görögországot 2011 októbere végén az Európai Központi Bank szigorú pénzügyi felügyelete alá helyezték.⁹ Napok alatt, választások nélkül új koalíciós kormány alakult, élén „az EU emberével”, az EKB volt elnökhelyettese, az euró-csatlakozást menedzselő, fentebb már említett, Lukasz Papademosz személyében. A parlament 2012 februárjában, a lakosság heves utcai megmozdulásai közepette, kis többséggel megszavazta az újabb megszorításokat. Mivel ez a politikában is megosztottságot szült, s a társadalmi tiltakozás sem csillapodott, a kormány működésképtelenné vált, s 2012 májusában új választásokat kellett kiírni.

Már az eddigiekből is látható, a görög válságkezelés kezdettől fogva kudarcos és a lakosság számára elfogadhatatlan volt. E helyzeten a válságkezelés gazdaságra nézve recessziós hatása csak tovább rontott. Görögország egyre mélyebbre csúszott a „belső leértékelés” okozta „megszorítási csapdában”¹⁰, amelyet maga a „mentőprogram” indukált. A megszorítások miatt ugyanis a gazdaság egyre zsugorodott, így a költségvetési bevételek növelése lehetetlenné vált, az egyensúly csak a kiadások további visszavágásától volt remélhető, ami csökkentette a keresletet, így a termelést és az állami bevételeket, és így tovább. A megszorítási politikát számos neves közgazdász, így például a Nobel-díjas Paul Krugman¹¹ és Joseph Stiglitz¹² is elhibáztattnak tartja. Stiglitz szerint egyenesen helyénvaló, hogy a görögök elutasították.¹³ A gazdasági visszaesés élénkítést követelt volna, az egekbe szökő munkanélküliség és a lakosság súlyosbodó nélkülözése pedig a szociális kiadások növeléséért kiáltott. Nem véletlen, hogy a „megszorítási csapda” helyett a Sziríza kormány első pénzügyminisztere, Janisz Varufakis, az amerikai vállalatok technikára utaló „költségvetési vízbefojtás” („fiscal waterboarding”) kifejezést használta.¹⁴

2011 júliusában a trojka még kevesebb, mint 30 milliárd eurós kiigazítást írt elő 2011-2015-re.¹⁵ 2012 márciusában azonban 2012-2015-re már 30,9 milliárd, 2016-ban pedig további 11,9 milliárd eurónyi egyenlegjavítás szerepelt az elvárások között.¹⁶ Történt ez annak ellenére, hogy az adósság már ekkor fenntarthatatlan volt. Ezt a tényt a 2010-es és 2011-es görög „mentőcsomagok” megszavazása és a Görögországgal szembeni magánadósságok átstrukturálását és részleges elengedését jelentő ún. PSI¹⁷ program meghirdetése után, már 2011 októberében a hitelezők számára készített „szigorúan titkos” IMF-szakértői dokumentum is rögzítette.¹⁸ Eszerint a görög gazdaság nem tud a 2011 nyarán megszavazott második mentőcsomaghoz kapcsolt scenárió szerint növekedni, ezért új, kedvező feltételű pénzügyi támogatásra és még jelentősebb adósság-elengedésre van szüksége. Ez az IMF-dokumentum a görög válság megoldásának pótlólagos finanszírozási igényét már 2011 végén 252-440 milliárd euróra becsülte. 2010-2011-ben tehát *az „intézmények” egy fizetésképtelenné vált adósságot mentettek ki és láttak el további hitellel, megkövetelve, hogy fizesse vissza azt az adósságot, amivel szemben fizetésképtelenné vált.*

Lukasz Papademosz kormányának bukása után a 2012. júniusi választások eredményeként a konzervatív Új Demokrácia Párt alakíthatott koalíciós kormányt. Ez folytatta a megszorításokat, bár nehezen haladt előre velük. Így nem is tudta lehívni a 2014 második felében esedékessé vált 7,2 milliárd eurót, ami az elvileg 2014 decemberében záruló második program utolsó részlete lett volna, ezért kérte a program meghosszabbítását 2015 februárjáig. Addigra azonban már új kormánya volt Görögországnak, amely a hitelezőkkel vitába szállt, nem folytatta a programot, sőt vele ellentétes intézkedéseket hozott, s ezért nem is „járt” neki a mentőcsomagban lévő maradék pénz.

A válság kitörése óta a görög GDP 25 százalékkal esett, ezen belül a „mentőcsomagok” 5 éve alatt 17,5 százalékkal. A munkanélküliségi ráta 2009 és 2014 között 9,6 százalékról 26,5 százalékra, a 25 éven aluliak körében 21,9 százalékról 50 százalék fölé nőtt. Az öt év alatt a nemzetgazdaság egészében az alkalmazottaknak jutó munkakompenzáció teljes összege (bér, fizetés, juttatás) 24,5 milliárd euróval azaz 29,1 százalékkal csökkent.¹⁹ A költségvetési szigorításoknak köszönhetően nyolc munkanélküliből mindössze egy részesül munkanélküli ellátásban, ami 2012 óta mindössze havi 359 euró.²⁰ 2012 óta egymillió nyugdíjas kevesebb, mint 500 eurót kap havonta, a rokkantnyugdíjak többsége 200-540 euró. Mindeközben a fix szegénységi küszöb (a 2008-as mediánjövedelem 60 százaléka) 665 euró.²¹ 2014-ben a görög lakosság 48 százaléka élt ennél kevesebből, ami messze a legmagasabb arány az EU-ban, az utána következő Lettország mutatója 28 százalék.²² A szegénységgel és kirekesztődéssel fenyegetettek aránya – amit az aktuális év nemzeti jövedelmének figyelembe vételével számolnak, Görögországban pedig a nemzeti jövedelem évek óta csökken – 2014-ben 36 százalék volt, az EU28-on belül Románia és Bulgária után a harmadik legmagasabb.²³

Az euró többi válságországa (Írország, Spanyolország, Portugália, Olaszország) azért teljesíthetett jobban, mint Görögország, mert nem kellett ilyen mértékű költségvetési kiigazítást végrehajtaniuk. Az Eurostat adatai szerint a görög közkiadások 2009 és 2014 között 40 milliárd euróval csökkentek, aminek fele az elbocsátott alkalmazottak bérének megspórolásából (9,2 milliárd euró) és a szociális ellátások lefaragásából (11,3 milliárd euró) adódik.²⁴

A „megszorítási csapda” további hozományként a pénzpiacok különösen bizalmatlanná váltak. 2011 és 2013 között a görög bankokból több mint 80 milliárd euró magánmegtakarítást vontak ki²⁵ (egyedül 2011-ben 32 milliárdot), ami részben a „párnák alá”, részben egyes a centrumországok bankjaiba, így Németországba²⁶ vagy Svájcba áramlott. 2009 és 2014 között folyóáron a bruttó állótöke beruházások 60 százalékkal estek, GDP-arányos mértékük pedig a 20,9 százalékról 11,6 százalékra zuhant, ami Ciprus után a második legalacsonyabb arány az EU28-ban.²⁷

Mindeközben az államadósság/GDP ráta 2014-végéig 177 százalékra nőtt. A két mentőcsomagból 2014 végéig 229 milliárd eurót kapott meg Görögország, amit bankmentésre és régi adósságainak visszafizetésére használt fel. 2010 óta 94 milliárd ment a bankok feltőkésítésére és a magánhitelezők adósságának átstrukturálásra (a magánhitelek felének, kb. 100 milliárd eurónak a leírása után fennmaradó tartozás fedezésére), és további 135,6 milliárd euró a görög állam egyéb lejárt adósságainak és a kamatoknak a törlesztésére (beleértve az IMF-nek történő visszafizetéseket is).²⁸ Görögországnak 2014 végén lényegében annyi volt az adóssága, mint 2010-ben (2014: 317 milliárd euró, 2010: 329 milliárd euró²⁹), csak ekkorra a magánhitelezők és bankok helyett immár háromnegyed részben az EKB-nak, az eurózóna tagországainak (az ún. EFSF-nek) és az IMF-nek tartozott.

A bankok feltőkésítésére szánt pénzek (összesen 48,2 milliárd euró) nagyrészt a francia és német bankokat segítették ki. 2010 márciusának végén Németországnak 44 milliárd dollárja (kb. 33 milliárd euró), Franciaországnak 71 milliárd dollárja (kb. 53 milliárd euró) feküdt a görög bankokban.³⁰ Paulo Nogueira Batista, aki 11 latin-amerikai országot képvisel az IMF igazgató tanácsában, így fogalmaz: „Görögország hatalmas pénzüsszeget kapott, de a pénz alapvetően arra szolgált, hogy például a francia és német bankoknak lehetővé tegyék a [válságos helyzetből való] kilépést, anélkül, hogy e pénzek bármiféle hozzájárulást jelentettek volna a görög gazdaság átstrukturálásához.”³¹

Az intézményi hitelezők tehát nem Görögországot segítették meg, hanem *a magántőke tulajdonosok kintlévőségét vállalták át egy fizetőképtelenné vált adóستól, amelyet most az adósság mihamarabbi visszafizetésére kényszerítenek* – erre intézményi hitelezőként sokkal

hatékonyabban képesek, mint a magánhitelezők valaha is lettek volna. Így a magántőke veszteségének nagy részét a „mentőcsomag” közbeiktatásával államosították, s megszorításokon keresztül társadalmasítják. A hitelek visszafizetéséhez a bérekre, valamint a közszolgáltatásokra (egészségügyre, oktatásra) és a szociális ellátásra fordított kiadások csökkentése szükséges. Mint említettük, öt év alatt 20,5 milliárd euróval estek vissza az állam által fizetett bérek és a pénz- vagy természetbeni szociális ellátások. Ez egy főre átlagosan, a csecsemőtől az aggastyánig öt év alatt 1.880 euró (havi 31 euró) jövedelemcsökkenést jelent, nem számolva a nem bér- és ellátás-jellegű állami finanszírozás csökkenését a közszolgáltatásokban (egészségügy, oktatás stb.).

Az Európai Bizottság a negyedik felülvizsgálati jelentésében³² „az alkalmazkodási program sikertörténetei” („*Success stories of the Economic Adjustment Programme*”) címszó alatt sorolja, hogy az egészségügyi reform következtében a gyógyszerkiadások 1,4 milliárd euróval csökkentek; a közsféra foglalkoztatása 20 százalékkal zuhant; ennek és a minimálbér-csökkentésnek köszönhetően jelentősen mérséklődtek a bérek; az egy foglalkoztatottra jutó bérköltség 2012 és 2014 között 12,3 százalékkal lett kisebb, a versenyképességet tehát javította az egységnyi munkaerőköltség radikális (az Eurostat szerint 2009 és 2014 között 20 százalékos³³) csökkenése.

A szociális helyzet romlásával romlik a lakosság egészségi állapota és felszokott az öngyilkosságok száma is Görögországban. A Portsmouth-i egyetem kutató professzorai szerint az öngyilkosságok számának növekedése és a megszorítási politika között határozott korreláció mutatható ki.³⁴

E helyzeten kívánt változtatni a 2015 januárjában választást nyerő, a mai Európában „radikális” baloldalinak számító Sziriza.

Hajthatatlan hitelezők

A hitelezők nem hajlandók további anyagi áldozatvállalásra a kis Görögország érdekében. Az események arra utalnak, és a tárgyalásokat 5 hónapig vezető görög pénzügyminiszter, Janisz Varufakisz nyilatkozataiból³⁵ egyértelműen kiderül, hogy az intézmények a kezdetektől hajthatatlanok voltak, politikájuk változtatásának lehetőségét nem vették komolyan fontolóra, s leginkább szabadulni szerettek volna Görögországtól. Varufakisz szerint Wolfgang Schäuble, aki Angela Merckellel együtt „abszolút ellenőrzése” alatt tartja az euróországok pénzügyminisztereit tömörítő informális Eurogroupot, nyíltan megmondta neki, hogy ki akarja tenni Görögországot az eurózónából. Ezt az alternatívát azonban a görög kormány nem vállalta fel.

Amint megindultak a tárgyalások az új görög kormány és a trojka között, az EU rögtön likviditási nyomás alá helyezte Görögországot. Az Európai Központi Bank február 4-én, azzal az indokkal, hogy Görögország már nem teljesíti a hitelekért cserébe neki előírt programot, megszüntette a görög bankok görög állampapírok ellenében való finanszírozását³⁶ (ezzel gyakorlatilag lehetetlenné tette, hogy a görög kormány kötvényeket bocsásson ki bankjai felé, vagyis szükségletei fedezésére pénzt teremtsen), és ezt a lehetőséget akkor sem adta vissza, amikor később a görög kormány kérésére június végéig meghosszabbították a programot. A kedvező feltételű kötvényvásárlás helyett az EKB csak a drágább, rövidlejáratú ún. sürgősségi likviditási segítséget (Emergency Liquidity Assistance – ELA) biztosította Görögország számára.

Az ELA-t bármikor meg lehet tagadni, illetve szintjét be lehet fagyasztani, mint azt az EKB Írország és Ciprus esetében korábban³⁷, majd 2015. június végén Görögországgal szemben tette is. Az ELA, lényegét tekintve likviditási eszköz, s mint ilyen, arra szolgál, hogy a reálgazdasági folyamatokat közvetítse. Az ELA révén értékpapírokért (így államkötvényekért) cserébe a bankok euróhoz jutnak. Ha az euró mennyisége nem követi a reálgazdasági folyamatok igényeit, a reálgazdasági folyamatok fennakadnak. Ugyanakkor a pénzteremtés szolgálhatja az állam hitelfelvételét is. Normál esetben a kormányok dönthetnek a pénzmennyiség növeléséről úgy, hogy saját nemzeti bankjuknak államkötvényt adnak el, s ezzel pénzt teremtenek kiadásaik fedezésére, vagyis eladósodásukat pénznyomtatással fedezik. Az eurózónában a nemzeti bankok bankja az EKB, a kötvényekért, értékpapírokért cserébe az EKB bocsát ki eurót. Egyedül az EKB töltheti be tehát a végső hitelező („lender of last resort”) szerepét. Ezt azonban az EKB politikáját meghatározó Németország nem akarja, mivel neki erre nincs szüksége, más országok eladósodását pedig nem kívánja finanszírozni. Az EKB kormányzótanácsa dönthet úgy, hogy korlátozza az ELA-hoz kapcsolódó műveleteket, amennyiben azok „ellentétesek az eurorendszer céljaival és feladataival”. Ez utóbbi az árstabilitás fenntartását, avagy az euro értékének megőrzését jelenti. Az euró értékét azonban az eurózóna GDP-jének kevesebb, mint két százalékát kitevő görög gazdaságban keringő pénzmennyiség kevésbé tudja befolyásolni. Annál inkább gyakorol hatást az árszintre és árfolyamra maga az EKB, amely 2015. január 22-i határozata értelmében 2016 végéig *havi 60 milliárd euróért* (éves szinten tehát a görög GDP négyszereséért) vásárol vállalati és állami kötvényeket, azaz ennyi likviditást nyom az európai piacba a gazdaság élénkítése reményével. Ez alól egyedül a görög állam kivétel, amelynek kötvényeit nem fogadja el az új kormány fellépése óta, holott éppen Görögországban lenne a legnagyobb szükség a gazdasági élénkítésre. A havi 60 milliárd eurós „mennyiségi lazítás” gyengíti az eurót a dollárral szemben, ami kedvez az exportképes euró-gazdaságoknak, amelyek közül a legerősebb Németország. Ha gyakorolna is valamiféle mérhető hatást a görögországi pénzmennyiség növekedése az euróra, az éppen az EKB mostani politikájának árfolyamra gyakorolt hatásával egyirányú. *A görög likviditás korlátozását tehát az euró szempontjából nem támasztja alá semmilyen gazdasági ésszerűség.* Annál inkább játszanak közre politikai érdekek. A görög pénzügyminiszternek, Janisz Varufakisznak, minisztersége első hetében az Eurogroup elnöke, Jeroen Dijsselbloem, értésére adta, hogy vagy elfogadja a megszorítási logikát és ejti az adósság átstrukturálására vonatkozó igényét, vagy a görög hitelprogram „össze fog omlani”.³⁸

Az EU tehát jelezte, hogy a további hitelezés a megszorító csomag maradéktalan folytatásának függvénye, adósságkönnyítésről szó sem lehet: ha nincs megegyezés, nincs finanszírozás és nem utalják át a „mentőcsomag” fent említett utolsó, 7,2 milliárd eurós részletét sem. Eközben Görögország egészen 2015 júniusáig rendszeresen teljesítette adósságszolgálati kötelezettségeit, s így idővel pénzügyileg „kiszáradt”.

A hitelezők alapjaiban tartani akarták a Memorandum elveit és ütemtervét, legelsősorban a költségvetési egyenlegre vonatkozóan, hogy ezáltal biztosítsák az általuk nyújtott hitel visszafizethetőségét, s Görögország mihamarabbi „saját lábra” állását. (A Memorandum szerint 2015-től már 3, azt követően 4 százalék feletti GDP-arányos elsődleges többletet kellett volna elérni, de 2015. június elején ennél már kisebb, 2015-17-ben rendre évi 1, 2 és 3 százalékos, azt követően 3,5 százalékos többletet kértek). Ehhez a nyugdíjak csökkentését, az áfa emelését valamint a munkaerőpiaci szabályozás lazítását (pl. a foglalkoztatottak számára kedvező kollektív alku intézményeinek eltörlését, a csoportos elbocsátás könnyítését) tartják elengedhetetlennek. A Sziríza-kormány viszont a megszorítási politika kudarcáról és „humanitárius krízis”-ről beszélt, a csökkenő keresletet a gazdaság szempontjából is végzetesnek tartja, a lakosságot semmiképpen sem kívánta tovább terhelni, s így a költségvetés rendbetételével (a primer egyenleg növelésével) lassabban kívánt haladni.

Az érdeklődők nyomon követhették a görögök azon próbálkozásait, hogy meggyőzzék Európa vezetőit a megszorítási politika (legalább részbeni) feladásának szükségességéről. Ezt az alternatívát a Németország vezette és az IMF által támogatott eurózóna mégis kezdettől fogva mereven elutasította, és ragaszkodott hozzá, hogy Görögországnak a futó program meghosszabbítását kell kérnie, a kellő elsődleges (kamat-fizetés nélkül számított) költségvetési többletet biztosító intézkedésterv kíséretében. A görög kormány ennek érdekében 2015. február 23-ára el is készített egy programvázlatot, aminek kidolgozottságával a hitelezők nem voltak elégedettek.

Ezt követően újabb és újabb terveket kértek és kaptak a hitelezők előbb 11, majd 26, végül 47 oldalnyi terjedelemben, majd módosítások sorozatával, amelyekben a görög kormány mindig igyekezett közelebb kerülni a hitelezők elvárásaihoz, miközben adósságkönnyítést és további pénzügyi segítséget is kért.

A tárgyalások az Eurogroup keretében folytak, de az Eurogroup informális képződmény, működését nem szabályozza semmilyen uniós jogszabály, ülései titkosak,³⁹ nem készül róluk jegyzőkönyv. Így az eseményekről csak személyes elbeszélésekből lehet információt szerezni. Janisz Varufakis, görög pénzügyminiszter szerint a hitelezők komplex programot vártak tőlük, mindig új és új statisztikai adatokat kértek, nem bocsátkoztak vitába a megszorítási politika ésszerűségét illetően, nem figyeltek és nem reagáltak a görög tárgyalófél érveire, („ha a svéd nemzeti himnuszt énekeltem volna, akkor is ugyanazt a választ kapom”) és nem kívántak részmegállapodást kötni a mindkét fél által elfogadott kérdésekben.⁴⁰

Görögország kérései mellett nem álltak ki az euró többi „válságországának” (Írország, Portugália, Spanyolország) kormányai sem, amelyek rendesen végrehajtották a megszorításokat. Ha megértést tanúsítottak volna Görögországgal szemben, azzal saját politikájukat megkérdőjeleznék meg, és saját hazai kritikusaik álláspontját erősítik.

Az elhúzódó tárgyalások alatt Görögország tartalékai lassan elfogytak, a kormány nem tudta teljesíteni soros törlesztő részleteit. Június végére összesen 1,6 milliárd euróval maradt adós az IMF felé – ami ritka eset még a legszegényebb fejlődő országok körében is – s ezzel az ún. „technikai csőd” állapotába jutott.

A tőzsdék elkezdtek beárzni a „Grexit”-et (az eurózónából való kilépést), a hitelminősítők tovább rontották az ország addig is rendkívül rossz besorolását, a beruházások tovább estek, a gazdasági válság tovább mélyült.

2015. június végén a 2011. októberihez igen hasonló helyzet állt elő. A hitelezők által „végső ajánlat”-ként az asztalra tett intézkedéscsomag a Sziríza-kormány számára elfogadhatatlan javaslatokat tartalmazott. Ilyen a legrászorultabbaknak kedvező kiegészítő nyugdíjak azonnali megszüntetése, a megemelt nyugdíjkorhatár gyorsított bevezetése, az energia, a gyógyszerek és az éttermek áfájának emelése, a szigetek adókedvezményének eltörlése, a munkaerőpiaci szabályozás „rugalmasítása” (a munkavállalói jogok korlátozása), gyors és jelentős privatizáció stb. A tárgyalások június 25-én megszakadtak és a görög kormány még aznap éjjel népszavazást hirdetett meg a hitelezők javaslatáról. Úgy számított, hogy egy népszavazás megerősíti tárgyalási pozícióit az intézményekkel szemben. Időközben lejárt a második hitelprogram, s a görög kormány hiába kérte annak meghosszabbítását a népszavazás végéig. A program lejártára hivatkozva az EKB azonnal befagyasztotta az ELA szintjét, vagyis megtagadta a likviditás növelését a görög bankoktól. Emiatt Görögországban június 29-étől, a népszavazás előtt egy héttel, bankzárlatot kellett elrendelni, ami egészen a görög kormány később bekövetkező kapitulációjáig tartott.

A népszavazás bejelentését követő napon, 2015. június 26-án jelent meg az IMF újabb szakértői jelentése,⁴¹ amely megerősítette, hogy a görög adósság fenntarthatatlan, el kell

engedni egy részét (például az első mentőcsomag keretében kapott 53 milliárd eurót), továbbá Görögországnak legalább 50 milliárd euró friss pénzre van szüksége, és arra, hogy az eurózóna felé fennálló adósságai visszafizetésének türelmi idejét 20 évre, végső lejáratát pedig 40 évre tolják ki.

2015. július 5-én 62,5 százalékos részvétel mellett az érvényesen szavazó görög állampolgárok 61,3 százaléka mondott „nem”-et a további megszorításokra.⁴²

Ezt követően egész Európát meglepő fordulat következett be.

A görög kormány kapitulálása és a harmadik „mentőcsomag”

A népszavazás másnapján Varufakisz távozott a görög pénzügyminiszteri posztról, a görög kormány pedig július 9-én egy új stabilizációs programért folyamodott a hitelezőkhöz, egy 13 milliárd eurónyi költségvetési kiigazítást (így például a nyugdíjaknak a GDP egy százalékával felérő csökkentését is) tartalmazó intézkedéstervvvel, amely mellé adósság-elengedést és 53,5 milliárd eurónyi hitelt kért. A tervezet, a korábbi hónapok tárgyalásainak köszönhetően már nagyrészt azonos volt a hitelezők legutolsó javaslatával, különbség a görög kormány utolsó „vörös vonalaiban” mutatkozott. Így például a kiegészítő nyugdíjak és a szigetek kedvezményes áfájának eltörlésére vonatkozó határidőket, az éttermek áfáját és a munkaügyi szabályozást illetően.

Szemben a görög kormány reményeivel, a népszavazás eredménye nem meghátrálásra készítette a hitelezőket, hanem megkeményítette őket. Ez egyébként várható is volt, tekintettel Wolfgang Schäublénak a görög kilépésre vonatkozó óhajára, és arra, hogy korábban maga javasolta a görög kormánynak, hogy a vita lezárása végett tartson népszavazást Görögország eurózóna tagságáról.⁴³

Az intézmények tehát nem elégedtek a görög kormány programjavaslatával. Június 12-én az eurózóna vezetői (Euro Summit) lényegében ultimátumot intéztek Görögországhoz. Az általuk kért intézkedéscsomag⁴⁴ minden eddiginél – és valószínűleg minden, egy bajban lévő országnak békeidőben valaha is diktált feltételnél – keményebb. Görögországnak a lehető leghamarabb teljesíteni kell a korábbi, lejárt Memorandum minden előírását és vissza kell vonnia az azzal ellentétes, 2015 első felében hozott intézkedéseket. Továbbá, meg kell szüntetnie a szigetek áfa-kedvezményét, 23 százalékra kell emelnie az éttermek áfáját, 2019 végéig megszüntetni a kiegészítő nyugdíjakat, privatizálnia kell az áramszolgáltatást, „függetlenné” kell tennie az állami vagyonkezelő intézményt (TAIPED) és a hitelek visszafizetésnek, illetve a privatizáció előrehaladásának garanciájaként 50 milliárd eurónyi „értékes” állami vagyont egy független vagyonkezelő rendelkezésére kell bocsátania, amelyet a trojka felügyel. Liberalizálni kell a termékpiacon is, ami például azt jelenti, hogy a helyileg termelt tejet kizoríthatja az import. 2014-ben a trojka elvárásai szerint el kellett hagyni a „friss” megkülönböztető címkét a friss tejről, most pedig az ötnapos eltarthatósági maximumot kell eltörölni a pasztörizált tejekre vonatkozóan.⁴⁵

Az Euro Summit javaslatával szemben az egyetlen alternatíva, hogy Görögország elhagyja az eurózónát. A feltételek teljesítése esetén viszont 82-86 milliárd euróhoz juthat a következők szerint. 50 milliárd euró újabb hitel, aminek felét bankjainak feltökésítésére kell használnia, egynegyedét adósságainak törlesztésére, a maradék egynegyedét (12,5 milliárd eurót) pedig beruházásokra. Az 50 milliárdból azonnal megkap 7 milliárd áthidaló hitelt, ha az elsőként kért lépéseket megteszi. Ezek közé tartoznak például az áfára és a nyugdíjakra vonatkozó intézkedések, a görög statisztikai hivatal függetlenségének megteremtése, kvázi-automatikus

állami kiadáscsökkentési szabályok bevezetése arra az esetre, ha a költségvetési egyenleg nem a kívánalmaknak megfelelően alakulna és polgári perrendtartás bevezetése a jogi eljárások felgyorsítása végett.

További 35 milliárd euró szolgálhatja a beruházásokat, beleértve a kis- és közepes vállalkozások segítését. Ez azonban nem új pénz, hanem a 2014-2020-as uniós költségvetési időszakban Görögország számára jutó összeg (ami egyébként kisebb, mint ami a megelőző 7 évben rendelkezésére állt). A könnyebbség itt az, hogy az európai hitelezők segítséget ígértek a pénzek lehívásához, megemelték a projektek előfinanszírozási összegét és csökkentették vagy eltörölték a programok kötelező önrészét.

Az Euro Summit július 12-i dokumentuma ugyanakkor leszögezi: az adósság nominális csökkentéséről nem lehet szó. A Tsziprasz kormánynak tehát sem az adósságcsökkentést, sem a megszorítások enyhítését nem sikerült elérnie.

A görög kormány mindenbe beleegyezett, és a parlament – az ellenzék segítségével – nagy többséggel megszavazta a sürgősséggel kért intézkedéseket. Görögország megkapta a 7 milliárd euró áthidaló hitelt, amiből rögtön kifizette tartozásait az IMF és az EKB felé. A kormány politikájával szemben utcai tüntetésekre, sztrájkokra került sor. A miniszterelnök eltávolította kormányából az újabb „mentőcsomagot” ellenző minisztereket, a kormánypárton belül éles ellentétek alakultak ki. Alekszisz Tsziprasz kijelentette, hogy olyan szöveget írt alá, amiben nem hisz, és amely Európa vereségét jelenti, de ez volt a legjobb megoldás.⁴⁶

Kilépni vagy benmaradni?

Felmerül a kérdés, miért nem lép ki Görögország az euróövezetből, miért vállal fel egy harmadik mentőcsomagot két sikertelen után, ha súlyos gondjainak nagyrészt éppen az euróövezeti tagság az oka, és saját valuta birtokában nagyobb lenne a mozgástere.

Ma Görögország összehasonlíthatatlanul rosszabb helyzetben van, mint 2010-11-ben volt, amikor a két „mentőcsomagot” megkapta. Ha 2010-ben bejelenti fizetéseképtelenségét és kilép a valutaövezetből, mára túl lenne az ezzel járó sokkon, még az is lehet, hogy kisebb megrázkódtatás árán, mint amit az elmúlt öt évben elszenvedett. Már nem lenne ennyire eladósodva (illetve nem, vagy kevésbé kötnék meg a kezét a törlesztés és a hitelezők előírásai), a drachma leértékelődése miatt az export versenyképessége javult, a turizmus fellendült volna, a gazdaság növekedne. Izland esete bizonyítja, hogy a bankmentés megtagadása (s ezzel az állami hitelfelvétel elkerülése) miatt a gazdaságot érő sokk – amely a megszorítási politikák általános indokául szolgál –, bármilyen nehézségekkel jár is, valójában nem is olyan szörnyű, és különösen nem az a „megszorítási csapda” öt évének eredményei felől nézve.

Mára a helyzet megváltozott. Tudni kell, hogy az eredeti görög államkötvényekre vonatkozó jogszabály szerint a görög állam átválthatta volna drachmára a tartozását, ha kilép az euró övezetből, tehát a kilépést követő drachma-leértékelődés kedvezett volna neki. Azonban 2012-ben, a „mentőcsomag” kapcsán a magánhitelezőkkel folytatott adósságcsereben az új államkötvényeket az angol jog szerint bocsátották ki, ami azt jelenti, hogy mindig euróra vonatkozó követelést fognak megtestesíteni.⁴⁷ Így, ha Görögország ma lépne ki az eurózónából és újra bevezetné a drachmát, annak várhatóan gyors és jelentős leértékelődése megnövelné az euróban fennálló adósságot, illetve annak drachma-értékét. Ez az adósság tehát éppen úgy, sőt még inkább visszafizethetetlen lenne, mint most. Ismét csak a

fizetéképtelenség állapota állna elő, tárgyalni kellene a hitelezőkkel, illetve fizetési moratóriumot hirdetni az adósságszolgálatra.

A kilépés lehetséges hatásainak mérlegelése kapcsán nem árt felidézni a múltat. A valuták fix árfolyamon történő aranyra válthatóságát jelentő aranystandard rendszer végleges felbomlása idején Görögország még hosszú hónapokig a valutarendszerben maradásáért küzdött – az aranystandardot elsőként bevezető Egyesült Királyság addigra már elhagyta azt – és ezen igyekezete miatt 1932-ben fizetéképtelenné vált. Ekkor ötéves fizetési haladékot valamint további pénzügyi segítséget kért hitelezőitől (a Nemzetek Szövetségétől és az Egyesült Királyságtól), ám azok e kérést több hónapi huzavona után elutasították. Görögország kénytelen volt kilépni az aranystandard-rendszerből és hosszú időre megtagadni adósságainak fizetését. A gazdasági helyzet bizonyos tekintetben javult, például a kereskedelmi mérleg deficitje a felére csökkent, az infláció miatt azonban a reálbérek estek, s a munkanélküliség és nyomában a szegénység továbbra is súlyos gond maradt⁴⁸ (még tartott az 1929-ben kirobbant Nagy Válság). Az évekig tartó társadalmi elégedetlenség után 1936-ban puccsal Mussolini rendszerét mintázó katonai diktatúra vette át a hatalmat (Metaxasz-rezsim), amely sikeresen megtörte a társadalmi ellenállást szervező szakszervezetek és pártok erejét. Egy ilyen jellegű kimenetre sem Görögországnak sem Európának nincs szüksége.

A korábbi felmérések szerint a görögök több mint 80 százaléka ragaszkodott az euróhoz. Az elmúlt hónapok ennek az aránynak a csökkenését hozták, de a többség még mindig az euró pártján áll. Azonban, mint azt a július 5-i népszavazás eredménye is bizonyítja, a lakosság túlnyomó többsége véget akar vetni a nélkülözést hozó megszorításoknak. Csakhogy a hitelezők eddigi magatartásából úgy tűnik, hogy a két dolog (az euróövezeti tagság és a megszorítások) nem választható el egymástól. A Sziriza sem választási programjában, sem a tárgyalások során nem vette ezt figyelembe, nem hozott nyilvánosságra egy „B” tervet arra vonatkozóan, hogy melyiket választja/kínálja a kettő közül, ha együtt nem megy. A júliusi népszavazással kizárta a megszorításokat, de elmulasztotta megkérdezni választóit, hogy vállalják-e ehhez az eurózóna elhagyását is. Így, mint azt Alexisz Tsziprasz július 10-én megfogalmazta⁴⁹, nem is kapott mandátumot választóitól a kilépésre. Félévi tárgyalások után 2015 júliusának közepén a Tsziprasz-kormány nem ugyanott, hanem hátrébb tart, mint ahol kezdte.

Posztjának elhagyása után a volt pénzügyminisztert, Janisz Varoufakiszt már nem kötik a politika szabályai, így nyíltan beszél. Azt állítja, Alexisz Tsziprasz kérésre már 2014 végén kidolgoztak egy „B” tervet a tárgyalások sikertelensége esetére, amellyel függetleníthették volna a görög pénzforgalmat az EKB-tól, ha az elzárja a pénzcsepokat, s amelyből később megvalósítható lett volna a drachmára való átállás. Ezt a tervet titokban tartották, és ő a népszavazás estéjén javasolta bevetni. Azért mondott le, mert a miniszterelnöktől nem kapott rá felhatalmazást.⁵⁰

Nemcsak a görögök, maga az eurózóna is megosztott a görög tagság kérdésében. Az újabb mentőcsomagot ellenezte és inkább a Grexitet preferálta Finnország, Belgium, Hollandia, Ausztria, Lettország, Litvánia vezetése. Franciaország és Olaszország támogatása azonban erősnek bizonyult, valamint Spanyolország és Luxemburg is mindenáron bent akarta tartani Görögországot az euró zónában. Franciaország segített a népszavazás utáni görög javaslat összeállításában, Olaszország pedig határozott nemet mondott⁵¹ a német diktátumra. Wolfgang Schäuble német pénzügyminiszter különösen kemény álláspontot foglalt el. Ő inspirálta az eurózóna július 12-i szigorú állásfoglalását,⁵² és alternatívaként azt javasolva, hogy Görögország 5 évre hagyja el az eurózónát!⁵³

Janisz Varoufakis szerint Németország azért akar példát statuálni Görögországgal (amelyet Stiglitz „áldozati báránynak” nevez⁵⁴), hogy megfélemlítse Franciaországot és elfogadtassa

vele saját „fegyelmező” eurózóna-modelljét.⁵⁵ Tény, hogy Franciaország is küszködik a költségvetési hiánnyal, mivel a Hollande-kormánynak nehezebbre esik a szociális jóléti kiadások megnyirbálása. Az ország hosszú évek óta túlzott deficit eljárás alatt áll, és az EU Tanácsa már háromszor hosszabbította meg számára a hiány 3 százalék alá szorításra vonatkozó határidőt.⁵⁶

Az euró övezeten belül határozott törésvonalak rajzolódnak ki, illetve élednek újjá és mélyülnek el, amelyek a felbomlás irányába mutatnak. Mind az aranystandard, mind a dollár fix aranyparitására épülő Bretton Woods-i rendszer összeomlása, mind az euróövezet – már sokak által leírt – konstrukciós hibái arra mutatnak, hogy *a görög eset csak a vég kezdete az európai monetáris unió, s ezzel az EU számára.* Legalábbis amennyiben alapvető változások, mint pl. a gazdagok felől a szegények felé történő jövedelemátcsoportosítás – amelyek szükségességére éppen a Sziríza-kormány hívta fel a figyelmet – nem következnek be. E sorok írásakor ez az alternatíva messzebb van a lehetőségtől, mint valaha volt.

Görögország jelentősége Európa számára

Európa vezetőinek van mit megfontolniuk Görögország eurózóna- és EU-tagságával kapcsolatban. A hierarchikus világgazdaságot jellemző aszimmetrikus interdependencia azt jelenti, hogy bizonyos mértékben a meghatározó pozícióban lévő „centrum” országok is függenek azoktól a „perifériáktól”, amelyek tőlük függenek.

Görögország, földrajzi fekvése (a közel-keleti olajmezőkhöz, valamint a tengersizorsokhoz és Oroszországhoz vezető útvonal) miatt geopolitikailag mindig is fontos volt az európai, ázsiai, sőt amerikai nagyhatalmaknak. Az Obama-adminisztráció 2015 nyarán, az elmérgesedő görög helyzet kapcsán többször is nyíltan Görögországnak az euróövezetben tartására szólította fel az érdekelt feleket.

Görögországot már az Oszmán birodalom részeként is erős gazdasági, s így politikai szálak fűzték Oroszországhoz. Angliát és Franciaországot éppen e kapcsolat túlzott megerősödésétől való félelem sarkallta arra, hogy kiterjessze fennhatóságát Görögországra. Ők ültettek bajor, majd német-dán királyokat a görög trónra és hiteleztek a kormányoknak már a független görög állam (1830) megalakulása óta. Angol-amerikai segédlet biztosította a konzervatív, nyugat-barát erők győzelmét a baloldali és így potenciálisan szovjet-barát Nemzeti Felszabadítási Front és Néphadsereg (EAM/ELAS) felett az 1946-1949-es polgárháborúban, az USA támogatásával maradt fent a jobboldali junta 1965 és 1974 között, és alapvetően geostratégiai okok miatt vették fel Görögországot az EU-ba 1981-ben.

Mindez arra utal, hogy Görögország kiejtése az eurózónából visszaüthet Európára, amennyiben meggyengíti az EU és a vele szövetséges USA globális stratégiai pozícióit. Főként, hogy az EU-val ma Ukrajna miatt feszült viszonyban lévő Oroszországnak különösen jól jönne egy „baráti” állam Dél-Európában. A geopolitikai érdekek felismerésének jele például, hogy Alexisz Tsziprasz többször is kijelentette, ellenzi az Oroszországgal szembeni EU-szankciókat, hogy 2015 április elején Oroszországba látogatott, hogy a „nem”-mel végződő népszavazás másnapján telefonon beszélt Putyin elnökkel⁵⁷, vagy hogy támogatta a Törökországon keresztül építendő orosz gázvezeték tervét. 2015 első felében Oroszország pénzügyminisztere és elnöke is jelezte, hogy készek segíteni Görögországot, ha kéri, például a privatizálásra kínált görög állami vagyon megvásárlásával, vagy beruházási projektekkel (mint például a Török Áramlat), amelyek mindkét félnek nyereséget hoznak.⁵⁸

Továbbá, 2015 májusában az orosz pénzügyminiszter azzal lepte meg a világot, hogy felajánlotta Görögországnak a BRICS Fejlesztési Bankjában való részvételt. Ezt a bankot Brazília, Oroszország, India, Kína és Dél-Afrika egyenlő arányú befizetéssel 50 milliárd dolláros kezdő tőkével alapította, amelyet később 100 milliárd dollárra emelnek. Az újabb tagok felvételéről többségi szavazással döntenek, és a taggá válás akár egyetlen 100 ezer dollár értékű részvény megvásárlásával is lehetséges.⁵⁹

Ráadásul Görögország kilépése az euróövezetből komoly problémákat vetne fel az EU jogrendje szempontjából – például, hogy ekkor Görögország az EU tagja maradhat-e. Még ennél is fontosabb azonban, hogy az eurózóna elhagyása az egész Európa-projekt kivitelezhetőségét kérdőjelezné meg: a stabil, állandóan mélyülő együttműködés képzetere épülő konstrukciót ez a precedens egy csapásra „átjáróház”-zá fokozná le. Nem is beszélve a kilépés, vagy akár csak az euróövezeten belüli csőd messzemenő gazdasági hatásairól.⁶⁰ Ha megrendül a bizalom az európai integráció stabilitásában, akkor az euró tartalékvaluta szerepe is csökkenhet, a tőke még érzékenyebbé válik majd a régió tagállamainak minden problémájára, menekülési hajlama nőhet, beruházási hajlama pedig mérséklődhet. Ez a már ma is pangó európai gazdaságot tovább gyengítené, ami a munkanélküliség további növekedését, a lakosság életszínvonalának gyorsuló romlását eredményezheti, s ezzel társadalmi elégedetlenséget és politikai krízist szülhet.

Mindezek ellenére e sorok írásakor Görögország távozása az eurózónából elkerülhetetlennek látszik. Nehéz elképzelni, hogy az EU, illetve Németország politikai vezetői ne számolnának ennek messze ható következményeivel.

Konklúzió felülnézetből

Görögország és az euróövezet, illetve az EU kölcsönösen függenek egymástól, még ha a kis déli állam a maga hatását csak közvetetten fejtí is ki. Ez a közvetítés azonban jelen esetben közvetlen, „tetemre hívó” szerepet játszott abban, hogy az EU és vezetői megmutassák, kívánnak-e paradigmát váltani, és az „adós fizess” egyszerű piaci fundamentalista képletén, valamint „az erősebb diktál” filozófián túllátva a történelmi fejlődés egyenlőtlenségeivel és a piaci verseny egyenlőtlenítő hatásaival szembenézve hajlandók-e (anyagi) áldozatot vállalni a lemaradók felzárkóztatásáért. Az események azt mutatják, hogy nem hajlandók. Pedig *a gazdagok gazdagsága jórészt éppen a lemaradókkal szembeni versenyelőnyükből és ezért nem kis részben tőlük származik.*

Magoulios és Athianos⁶¹ például kimutatja, hogy az eurózóna többi tagjával folytatott kereskedelem Görögország számára növekvő deficittel járt. E deficit kumulált értéke 2000 és 2007 között 118,7 milliárd euró volt, aminek 88 százaléka (104,4 milliárd euró) öt fejlett euró-tagországgal⁶² folytatott kereskedelemről származott. 2000 és 2008 között a 16 eurózóna-tag közül csak a fejlettebb északi országok voltak képesek növelni részesedésüket a világexportban, a déli országok részaránya viszont csökkent. Más szavakkal: az európai centrumországok nemzetközi versenyképessége nőtt, a perifériáé romlott. Az eurózónában a kereskedelmi és árfolyam-mechanizmusok eredménye, hogy a jövedelem a szegény országokból a gazdagabbakba áramlik, és a monetáris unió felerősíti az egyenlőtlen fejlődés tendenciáit az erők javára a gyengébbekkel szemben. Olyan mechanizmus hiányában, amely megszüntetné vagy legalább csökkentené ezeket az egyenlőtlenségeket, szükségszerűen kialakulnak az ikerdeficit (költségvetési és kereskedelmi deficit egyszerre) – állapítják meg a szerzők.

Az EU olyan általános „értékekre” épül, mint például a *méltóság, szabadság, egyenlőség, tolerancia, szolidaritás*, és deklarált célja ezen értékeknek, a békének, valamint „*az emberek jólétének*” a biztosítása.⁶³ Mindezen értékek és célok melletti elkötelezettség méretik meg a válság gyötörte, félperifériás Görögországgal szembeni elbánásban. 2015. július közepén úgy tűnik, hogy *ilyen elkötelezettség nincs, illetve alárendelődik a közvetlen nemzeti érdekeknek*, ami egykor volt, naív vágyálommá fokozza le „az európai nemzetek közössége” megteremtésének célját.

A görög-EU-dráma jelenlegi állását nehéz racionális közgazdasági indokokkal alátámasztani. A megszorításokból nem lesz fellendülés és adósság-visszafizetési képesség. Joseph Stiglitz az adósok börtönéhez hasonlítja a mostani helyzetet – a börtönben ülő nem tud dolgozni, hogy visszafizesse tartozását. A kis déli ország (egyáltalán nem csak maga szülte) gondjainak ilyen elintézése sokkal inkább szól a hatalmi érdekekről, Stiglitz szavaival „az ideológiáról és az erőről”: a Szíria kormány megregulázásával kedvét szegni a hasonló gondolatokkal játszó politikai erőknek Európában és egyben rákényszeríteni Görögországra azt a gazdasági rendet, amit másként nem lehetett.⁶⁴

Az európai politika nem független a globálistól. A mai világrendszer, a technológiában és tőkeerőben vezető transznacionális vállalatok globális hálózataiban folyó profittermelés és az ennek alárendelt politikai-geopolitikai felépítmény válságát éljük. A válság mindig változást hordoz méhében (Schumpeter „teremtő rombolás”-nak nevezte) és az új születését mindig kaotikus állapotok előzik meg. Immanuel Wallersteinnel szólva: világunk egy bifurkáló káoszba jutott, ahol előre és visszafelé is vezet út.⁶⁵ Csakhogy a visszaúttal a jelen problémái nem oldódnak meg, a visszafordulás tehát csak elnyújtja az újhoz vezető fájdalmas időt.

Az elmúlt évtizedekben hatalmas állami adósságok halmozódtak fel a világ gazdaságban, miközben az offshore-bankokban milliárdos magánvagyonok fekszenek. Világszerte növekednek az egyenlőtlenségek, a Föld lakosságának egy százaléka annyi gazdagságot birtokol, mint a jövedelmi piramis alsó 50 százalékába tartozók együtt. 2008-ban 2,9 milliárd ember (köztük 200 millió a fejlett országokban) számított szegénynek saját hazájában és ez a szám 1990 óta gyarapodott.⁶⁶ Az EU-ban is nő a szegénység.⁶⁷ 2005-ben Európa népességének 27 százaléka,⁶⁸ ám 2011-ben már 38 százaléka szenvedett mentális betegségeken (depresszió, szorongás, álmatlanság, demencia).⁶⁹ Az „előregedő” társadalmak finanszírozási gondokkal küzdenek (értsd: a fejlett országok államai által központosított jövedelem és a bérek után fizetett nyugdíjárulék nem elegendő ahhoz, hogy elertassa a nyugdíjasokat). Erőszakos utcai zavargások (2011 London, 2015 Frankfurt, Baltimore) és elégedetlenségi mozgalmak (2011-től „indignados” Spanyolországban majd „Occupy” az USA-ban) ütik fel fejüket, autonómia-törekvések sorát tapasztaljuk (Skócia, Katalónia, Kelet-Ukrajna, Transznisztria, flamand-vallon ellentét Belgiumban stb.), az Egyesült Királyság kifelé kacsingat az EU-ból (2016-ban népszavazás az EU-tagságról). Észak-Afrikából, Szíriából, Koszovóból az EU gazdagabb országaiba, Bangladesből és Mianmarból Thaiföldre és Malaysiába – akár életük kockáztatásával is – migránsok tízezrei igyekeznek, miközben migráns-ellenes hangulatkeltés folyik Európában és az európai parlamentekben erősödik a szélsőjobboldali pártok jelenléte. Az olajban gazdag észak-afrikai diktátorok nyugati hátszéllel⁷⁰ történő megdöntése után megszerveződött Iszlám Állam fasizmust idéző népiertást folytat, és erősödik a terrorizmus Európában. Éles nagyhatalmi szembenállás alakult ki Ukrajna és a Krím kapcsán, s az EU szankcióitól is ösztökélve dinamikusabban fejlesztik az orosz hadiipart.⁷¹ Kína évről évre két számjeggyel gyarapítja fegyverkezési kiadásait (amelyek még mindig csak negyedét teszik ki az USA katonai költségvetésének).⁷² Az USA legfrissebb katonai stratégiája⁷³ szerint az Amerikai Egyesült Államok nemzetbiztonságára elsősorban a jelenlegi világrendet el nem fogadó „revizionista” államok – Oroszország, Irán, Észak-Korea és Kína – jelentenek veszélyt. Új regionális gazdasági tömörülések formálódnak az IMF és a

Világbank globális pozícióját kikezdő saját pénzügyi szervezetekkel (BRICS Fejlesztési Bank, Ázsiai Fejlesztési Bank, Bancosur, ami a 12 latin-amerikai országot tömörítő UNASUR fejlesztési bankja), küszöbön áll Irán felvétele a világ legnépesebb biztonsági tömörülésébe, az egyebek mellett Oroszországot és Kínát tömörítő Sanghaji Együttműködési Szervezetbe⁷⁴ stb. stb. És akkor a világszerződés hajtott termelés súlyos környezeti hatásairól még nem is ejtettünk szót. Noam Chomsky szerint „szakadék felé tart a világ”.⁷⁵

Ebben a nem valami fényes jövővel kecsegtető káoszban Görögország próbálkozása akár jelkép is lehet: valaminek változnia kell, és a legkézenfekvőbb az lenne, ha a világ egyik legfejlettebb, legtermelékenyebb és – eddig úgy tűnt – talán legfelvilágosultabb régiója, az EU járna e változás élén. Ellenkező esetben a fejlemények beláthatatlanok.

Ahogy József Attila mondaná: „Nem én kiáltok, a föld dübörög”.

Jegyzetek

- ¹ Syriza – The Thessaloniki Programme. <http://www.syriza.gr/article/id/59907/SYRIZA---THE-THESSALONIKI-PROGRAMME.html#.VO4ax-GoPgB>
- ² Greece Preliminary Draft Debt Sustainability Analysis. IMF Country Report No. 15/165 June 26, 2015. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2015/cr15165.pdf>
- ³ Artner Annamária: „Tőke, munka és válság a globalizáció korában”. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014.
- ⁴ Minoas Koukouritakis: EU accession effects on trade flows: The case of Greece. South Eastern Europe Journal of Economics 2 (2004) pp. 61-79, ld. 75-76. o.
- ⁵ Ld. bővebben Artner Annamária – Róna Péter: Eurosz(k)epszis: az optimális valutaövezet elmélete és az euró gyakorlata. Köz-Gazdaság VII. évf. 1. sz. 2012 február 83-102. o.
- ⁶ Yassine Boudghene, Matthaeus Buder, Zetta Dellidou, Cristophe Galand, Violeta Iftinchi, Max Lienemeyer, Christos Malamataris, Danila Malvolti: „State Aid Control in a Stability Programme Country: The Case of Greece”. Competition Policy Newsletter No 1, 2011. http://ec.europa.eu/competition/publications/cpn/2011_1_9_en.pdf, 45.o.
- ⁷ Louise Story és Nelson D. Schwartz: „Wall St. Helped to Mask Debt Fueling Europe’s Crisis”. The New York Times February 13, 2010. <http://www.nytimes.com/2010/02/14/business/global/14debt.html?pagewanted=1&hp>
- ⁸ Így a két program összesen 245 milliárd eurót tesz ki: 2014 végéig 236 milliárd (196,9 milliárd az eurózóna és 39,1 milliárd euró az IMF részéről), 2015-ben és 2016-ban pedig további 7,2 és 1,8 milliárd euró érkezett volna az IMF-től. A 2014 végéig átutalandó összeg utolsó 7,2 milliárd eurós részletét már nem utalták át, így Görögország végül csak 228,8 milliárd eurót kapott meg. (European Commission: The Second Economic Adjustment Programme for Greece. Fourth Review – April 2014. European Economy. Occasional Papers 192.)
- ⁹ Artner Annamária: „Út a keresztre – Görögország kálváriája”. Külügyi Szemle XI. évf. 2. szám, 2012 nyár, 165-194. o.
- ¹⁰ World of Work Report 2012. ILO, Geneva, 2012.
- ¹¹ Paul Krugman: „When Austerity Fails”. The New York Times, May 22, 2011. http://www.nytimes.com/2011/05/23/opinion/23krugman.html?_r=2&partner=rssnyt&emc=rss
- ¹² Joseph Stiglitz: „Europe and austerity failed Greece”. Salon, February 6, 2015. http://www.salon.com/2015/02/06/joseph_stiglitz_austerity_failed_greece_partner/
- ¹³ Joseph E. Stiglitz: „Will a Grexit Be the Lehman-Like Trigger of the Next Global Financial Crisis?” The Huffington Post. 6/08/2015. http://www.huffingtonpost.com/joseph-e-stiglitz/grexit-global-financial-crisis_b_7531366.html
- ¹⁴ Russell Hotten: „Yanis Varoufakis: In his own words”. BBC, 3 February 2015. <http://www.bbc.com/news/business-31111905>
- ¹⁵ Európai Tanács: A Tanács Határozata. Görögországnak a költségvetési felügyelet megerősítésére és elmélyítésére, valamint Görögországnak a túlzott hiány helyzetének orvoslásához szükségesnek ítélt mértékű hiánycsökkentésre irányuló intézkedések

meghozatalára való felszólításáról (átdolgozás) 2011/734/EU, 2011. július 12. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:296:0038:0052:HU:PDF>

¹⁶ Greece: Request for Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility—Staff Report; Staff Supplement; Press Release on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for Greece. IMF Country Report No. 12/57. March, International Monetary Fund <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2012/cr1257.pdf>

¹⁷ Private Sector Involvement. Ennek keretében részben az eurózóna tagjai által összerakott első pénzalap (az ún. EFSF) kötvényeire cserélték, részben készpénzben kifizették a magánhitelezők követeléseinek felét, a többről a magánhitelezők lemondtak. Így kb. 100 milliárd euró régi adósságtól szabadult meg Görögország, viszont 48 milliárd euróval nőtt adóssága a bankmentés miatt.

¹⁸ Greece: Debt Sustainability Analysis. October 21, 2011. Strictly confidential. <http://www.linkiesta.it/sites/default/files/uploads/articolo/troika.pdf>

¹⁹ GDP and main components (output, expenditure and income) [nama_10_gdp].

²⁰ Unemployment Benefit in Greece & Crete. Updated November 2012 <http://www.livingincrete.net/unemployment.html>

²¹ Minimum Income Schemes in European Union and Greece. A Comparative Analysis. Interim Report for the relevant Parliamentary Committees of the Hellenic Parliament. Hellenic Parliament Parliamentary Budget Office, October 2014, 22. o. A fix szegénység küszöb nagyon fontos mérőszám, ugyanis a standard szegénységi mutató a mindenkori mediánjövedelem 60 százaléka alatt élők számát vagy arányát méri. Azonban a GDP csökkenése esetén a mediánjövedelem is csökken, s így korábban szegénynek számító emberek kerülhetnek a szegénységi küszöb fölé anélkül, hogy jövedelmük nőtt volna, sőt akkor is, ha jövedelmük csökkent.

²² Eurostat, At-risk-of-poverty rate anchored at a fixed moment in time (2008) by age and sex (source: SILC) [ilc_li22b].

²³ Eurostat. People at risk of poverty or social exclusion by age and sex [ilc_peps01]

²⁴ Government revenue, expenditure and main aggregates [gov_10a_main].

²⁵ IMF Country Report No. 14/151, Greece 40. o. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2014/cr14151.pdf>

²⁶ John Glover: „Bank Deposit Flows Show Money Leaking to Germany”. Bloomberg, February 24, 2012. <http://www.bloomberg.com/news/articles/2012-02-24/bank-deposit-flows-show-money-leaking-to-germany-from-spain-euro-credit>

²⁷ Eurostat, GDP and main components (output, expenditure and income) [nama_10_gdp].

²⁸ Government deficit/surplus, debt and associated data [gov_10dd_edpt1] és European Commission: The Second Economic Adjustment Programme for Greece..., im. 72. o.

²⁹ European Commission: The Second Economic Adjustment Programme for Greece..., im. 62. o.

³⁰ BIS Quarterly Review, September, 2010. https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qa1009.pdf Table 9D

³¹ Executive director in IMF Board Paulo Batista speaks exclusively to Thanos Dimadis (ALPHA TV), Youtube, Közzététel: 2015. március 4. <https://www.youtube.com/watch?v=3-kWcvaDh9g&feature=youtu.be>

³² European Commission: The Second Economic Adjustment Programme for Greece..., im. 10. és 15. o.

³³ Eurostat, Labour cost index, nominal value - annual data (NACE Rev. 2) [lc_lci_r2_a].

³⁴ Suicide rates soar as economic cuts bite. UoP News. Press Office of University of Porthmouths. April 22, 2014. <http://www.port.ac.uk/uopnews/2014/04/22/suicide-rates-soar-as-economic-cuts-bite/>

³⁵ Harry Lambert: Exclusive: Yanis Varoufakis opens up about his five month battle to save Greece. New Statesman 13 July, 2015. <http://www.newstatesman.com/world-affairs/2015/07/exclusive-yanis-varoufakis-opens-about-his-five-month-battle-save-greece> és Peter Spiegel: Varoufakis unplugged: the London call transcript. Financial Times, July 17, 2015. <http://blogs.ft.com/brusselsblog/2015/07/27/varoufakis-unplugged-the-london-call-transcript/>

³⁶ ECB: Press release 4 February 2015 – Eligibility of Greek bonds used as collateral in Eurosystem monetary policy operations. <http://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2015/html/pr150204.en.html>. Az Európai Központi Bank csak bizonyos minőségi (megbízhatósági) küszöb felett fogad el fedezetnek értékpapírokat. A görög államkötvények nem ilyenek, de ezekre vonatkozóan az EKB 2010 májusában „ideiglenesen” felmentést adott e követelmény alól, mivel Görögország a Memorandum szerinti program végrehajtása közben volt. Mivel a Sziriza-kormány e programot felrúgta, az EKB is megszüntette a „kivételezést” a nagy kockázatú, magas felárú görög állampapírokkal.

³⁷ The Economist: What emergency liquidity assistance means. February 8th, 2015. <http://www.economist.com/blogs/economist-explains/2015/02/economist-explains-5>

³⁸ Yanis Varoufakis: „Germany won't spare Greek pain – it has an interest in breaking us”. The Guardian, July 10 2015. http://www.theguardian.com/commentisfree/2015/jul/10/germany-greek-pain-debt-relief-grexit?CMP=share_btn_tw

³⁹ Yanis Varoufakis: „A pressing question for Ireland before Monday's meeting on Greece”. The Irish Times, June 6, 2015. <http://www.irishtimes.com/opinion/yanis-varoufakis-a-pressing-question-for-ireland-before-monday-s-meeting-on-greece-1.2256339>

⁴⁰ Harry Lambert, im.

⁴¹ Greece Preliminary Draft Debt Sustainability Analysis. IMF Country Report... im.

⁴² Ministry of Interior, Greece. [http://ekloges.yypes.gr/current/e/public/index.html?lang=en#%22cls%22:%22main%22,%22params%22:{}".](http://ekloges.yypes.gr/current/e/public/index.html?lang=en#%22cls%22:%22main%22,%22params%22:{})

- ⁴³ Birgit Jennen and Rainer Buergin: Schaeuble Backs Greek Referendum to Break Bailout Impasse. May 13, 2015. Bloomberg. <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-05-13/schaeuble-backs-greek-referendum-to-break-bailout-impasse>
- ⁴⁴ Euro Summit Statement. Brussels, 12 July, 2015. SN 4070/15. Eurosummit. <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/07/12-euro-summit-statement-greece/>
- ⁴⁵ Joseph Stiglitz: Greece, the Sacrificial Lamb. The New York Times, July 25 2015. http://www.nytimes.com/2015/07/26/opinion/greece-the-sacrificial-lamb.html?ref=opinion&_r=1
- ⁴⁶ Alexis Tsipras on Greek bailout: 'I signed a text I do not believe in'. The Telegraph 15 July 2015. <http://www.telegraph.co.uk/finance/economics/11740527/Alexis-Tsipras-on-Greek-bailout-I-signed-a-text-I-do-not-believe-in.html>
- ⁴⁷ Artner Annamária: „Út a keresztre – Görögország kálváriája”, im.
- ⁴⁸ Nicos Christodoulakis: “Currency crisis and collapse in interwar Greece: Predicament or Policy Failure?” GreeSE Paper No. 60 Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe, Hellenic Observatory European Institute, London School of Economics and Political Science, July 2012.
- ⁴⁹ The Guardian. Eurozone crisis live. July 10 2015. <http://www.theguardian.com/business/live/2015/jul/10/greek-crisis-deal-hopes-mps-vote-tsipras-live#block-559f65cde4b07fc6a121f627>
- ⁵⁰ Peter Spiegel im.
- ⁵¹ The Guardian. Eurozone crisis live. July 11 2015. Italy to tell Germany: enough is enough. <http://www.theguardian.com/business/live/2015/jul/11/greek-debt-crisis-eurozone-creditors-meet-to-decide-countrys-fate#block-55a17d6ee4b05111b7559b2c>
- ⁵² Euro Summit Statement. Brussels, 12 July, 2015. SN 4070/15. Eurosummit. <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/07/12-euro-summit-statement-greece/>
- ⁵³ The Guardian. Eurozone crisis live. July 12 2015. im.
- ⁵⁴ Joseph Stiglitz: Greece, the Sacrificial Lamb... im.
- ⁵⁵ Yanis Varoufakis: „Germany won't spare Greek pain”, im.
- ⁵⁶ Somai Miklós: Franciaország kivételezett helyzetben? MTA KRTK Világgazdasági Intézet Blogja, 2015.03.18. http://vilaggazdasagi.blog.hu/2015/03/18/franciaorszag_kivetelezett_helyzetben
- ⁵⁷ Telephone conversation with Prime Minister of Greece Alexis Tsipras. July 6, 2015. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/49871>
- ⁵⁸ Greece hasn't asked Russia for bailout – Putin. Rt.com, April 08, 2015. <http://rt.com/business/247921-russia-greece-putin-tsipras/>
- ⁵⁹ BRICS: Agreement on the New Development Bank – Fortaleza, July 15. 2014. <http://brics6.itamaraty.gov.br/media2/press-releases/219-agreement-on-the-new-development-bank-fortaleza-july-15>

⁶⁰ A csőd más országokra vonatkozó kockázatairól ld. még Braun Gábor, Pikó Tibor, Soós Krisztina: „Az előrehozott választások után: Görögország gazdasági helyzetének és kilátásainak áttekintése”. KKI Tanulmányok T-2015/2. Külügyi és Külgazdasági Intézet, 2015.

<http://kki.gov.hu/download/7/7f/d0000/No%20%20Braun%20Pik%C3%B3%20So%C3%B3s.pdf>

⁶¹ George Magoulios and Stergios Athianos: „The Trade Balance of Greece in the Euro Era”. South-Eastern Europe Journal of Economics 2 (2013) 187-216
<http://www.asecu.gr/Seeje/issue21/issue21-magoulios-athianos.pdf>

⁶² Németország, Olaszország, Franciaország, Hollandia, Belgium.

⁶³ Consolidated Version of the Treaty on the European Union. Article 2, Article 3. In: Consolidated Treaties, Charter of Fundamental Rights, March, 2010, European Commission, Luxembourg: Publications Office of the European Union. p. 17.
http://europa.eu/pol/pdf/consolidated-treaties_en.pdf

⁶⁴ Joseph Stiglitz: Greece, the Sacrificial Lamb. im.

⁶⁵ Immanuel Wallerstein: „Bevezetés a világrendszer-elméletbe”. L’Harmattan, Budapest, 2010.

⁶⁶ Martin Ravallion: „Two Goals for Fighting Poverty. Development Progress”. 10 May, 2013. <http://www.developmentprogress.org/blog/2013/05/10/two-goals-fighting-poverty>

⁶⁷ Eurostat, People at risk of poverty after social transfers. Code: t2020_52.

⁶⁸ European Commission: Improving the mental health of the population: Towards a strategy on mental health for the European Union. Health and Consumer Protection Directorate-General, Brussels, 2005, COM(2005)484.

⁶⁹ More than a third of EU population suffer mental health problems. The Telegraph 05 September 2011, <http://www.telegraph.co.uk/news/health/news/8741207/More-than-a-third-of-EU-population-suffer-mental-health-problems.html>

⁷⁰ „A keresztény elvekkel a napi politikában ritkán találkozhatunk” – Beszélgetés Nógrádi Györggyel. Magyarországi Evangélikus Egyház, 2015.05.06.
<http://www.fasor.lutheran.hu/nogradi-gyorgy-interju>

⁷¹ [Вечер с Владимиром Соловьевым](http://russia.tv/video/show/brand_id/21385/episode_id/1200454/video_id/1176950/) 24.05.2015. RussiaTV http://russia.tv/video/show/brand_id/21385/episode_id/1200454/video_id/1176950/ magyar ismertetés: Kabai Domokos Lajos: Bankkártyákkal az orosz hadiiparért. 2015.05.25. http://bekialtas.blog.hu/2015/05/25/igy_fejlesztik_az_orsz_hadiipart#more7490248

⁷² Katie Hunt: „China to narrow gap with U.S. by increasing military spending”. CNN March 5, 2015. <http://edition.cnn.com/2015/03/05/asia/china-military-spending/>

⁷³ The National Military Strategy of the United States of America 2015. The United States Military’s Contribution To National Security. June 2015.

⁷⁴ Russia: With Progress On Nuclear Program, Iran Could Join SCO. Eurasianet.org February 28, 2015 <http://www.eurasianet.org/node/72336>

⁷⁵ Noam Chomsky: „Szakadék felé tart a világ”. The Global Conversation, 2015. április 17. <http://hu.euronews.com/2015/04/17/noam-chomsky-szakadek-fele-tart-a-vilag/>